

In the name of Allah, the compassionate, the merciful
به نام خداوند بخشنده مهربان

سرشناسه: صدقت، محمدباقر، ۱۳۵۱
عنوان و نام پدیدآور: محسوسات از دیدگاه ابن سینا، شیخ اشراق، ملاصدرا و علامه طباطبائی رحمتهما
محمدباقر صدقت
مشخصات نشر: قم، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی رحمتهما، ۱۴۰۰
مرجع تولید: مجتمع آموزش عالی فقه
مشخصات ظاهری: ۳۱۲ ص؛ ۲۱/ ۱۴×۵/ ۵/ ۳ س م
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۲۹-۸۸۰-۳
وضیعت فهرست‌نویسی: فیبا
یادداشت: چاپ دوم: ۱۴۰۱ ش.
یادداشت: کتابنامه: ص [۳۰۷]-۳۱۲؛ همچنین به صورت زیرنویس
فلسوفان اسلامی -- دیدگاه درباره ادراک (فلسفه)
موضوع: -- Views on perception (Philosophy (Muslim philosophers
موضوع: فیلسوفان اسلامی -- دیدگاه درباره شناخت (فلسفه اسلامی)
موضوع: -- Views on the theory of knowledge (Islam (Muslim philosophers
موضوع: ادراک (فلسفه) / Perception (Philosophy)
موضوع: شناخت (فلسفه اسلامی) / Knowledge, Theory of (Islam /
شناسه افزوده: جامعه المصطفی رحمتهما العالمية. مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی رحمتهما
Almustafa International Translation and Publication center
ردنه‌بندی کنگره: B۸۲۸/۴۵
ردنه‌بندی دیویی: ۱۲۱/۳۴
موضوع: شماره کتابشناسی ملی: ۸۵۶۶۹۰۸
اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیبا

BP1183

این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است

محسوسات از دیدگاه ابن سینا، شیخ اشراق، ملاصدرا و علامه طباطبائی رحمتهما

مؤلف: محمدباقر صدقت

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی رحمتهما

شمارگان: ۵۰۰

چاپ: چاپخانه دیجیتال المصطفی رحمتهما

مراکز پخش

◀ ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸ تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۶۱۳۴

تلفکس: (داخلی ۱۰۵)/ +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۹۳۰۵

◀ ایران، قم، بلوار محمد امین، سه‌راه سالاریه تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۲۱۳۳۱۰۶

pub_almustafa

pub-almustafa.ir

miup@pub.miu.ac.ir

باسپاس از دست اندرکارانی که ما را در تولید این اثریاری رساندند.

● مدیر انتشارات: مصطفی نویخت ● مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری ● ناظر چاپ: ایوب جمالی

همه حقوق برای ناشر محفوظ است

محسوسات

از دیدگاه ابن سینا، شیخ اشراق، ملاصدرا و علامه طباطبائی رحمۃ اللہ علیہ

محمدباقر صداقت

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی، فراروی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پایبندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این رو، مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و اندیشه‌های ناب و ژرف، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت بنیان گذاران این شجره طیبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری علیه السلام می‌باشد.

جهانی شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی، اقتضا دارد که دانش پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم، با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند، گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

بالندگی مراکز آموزشی، درگرو نظام آموزشی منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و پژوهشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه، نشاط علمی مراکز آموزشی و پژوهشی را در پی دارد.

«جامعه المصطفی علیه السلام العالمية» به‌عنوان بخشی از این مجموعه، که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیرایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون درسی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی علیه السلام

چکیده

پرسش اصلی این اثر چيستی حقیقت ادراک حسی از نظر فلاسفه اسلامی، و جایگاه و نقش آن در معرفت بشر است؟ برای پاسخ به این پرسش‌ها مفهوم ادراک حسی و انواع ادراک بررسی شده است. ادراک حسی به معنای کسب معرفت به وسیله یکی از حواس پنج‌گانه ظاهری است. ادراک، چهار مرحله دارد: ادراک حسی، ادراک خیالی، ادراک وهمی و ادراک عقلی. قوای سه قسم اول، مدرک جزئیات اند و قوه ادراک عقلی، مدرک کلیات. ادراک عقلی به اتفاق حکما مجرد است؛ اما درباره ادراک حسی و خیالی اختلاف وجود دارد. ابن سینا درباره ادراک حسی با تردید سخن گفته است، ولی می‌توان از سخنان او دریافت نظر نهایی وی این است که ادراک حسی و خیالی مجردند. شیخ اشراق درباره مجرد ادراک خیالی به صراحت سخن نگفته است، ولی شارح حکمت اشراق، ادراک خیالی را مادی می‌داند. صدرالمتهلین، ادراک حسی را مجرد می‌داند و در این اثر نیز از مجرد آن دفاع شده است.

ادراک حسی به لامسه، ذائقه، شامه، سامعه، و باصره تقسیم می‌شود. درباره حقیقت ادراک حسی، خصوصاً درباره حس باصره، بین فلاسفه

اسلامی اختلاف وجود دارد. ابن سینا می‌گوید: «درک محسوسات به انطباع صورت اشیای خارجی در چشم است، اما برخی از حکما خروج شعاع از چشم را حقیقت ابصار دانسته‌اند». متأخران به این دو نظریه اشکال‌هایی وارد کرده‌اند؛ نظر شیخ اشراق چنین است که محسوسات، با علم حضوری قابل درک است، و همان صورت خارجی اشیاء، مُدرک بالذات است؛ اما از نظر صدرالمتألهین مُدرک اصلی و بالذات، صورت ذهنی صادره نفس است، نه آن صورت شیء خارجی، بلکه صورت خارجی با علم حصولی قابل درک است؛ از نظر علامه طباطبائی حس، همان حقیقت اشیای خارجی را فی الجمله درک می‌کند و هرکدام برای گفتار خود ادله‌ای ذکر نموده‌اند. در این اثر پس از نقض و ابرام ادله هر یک، به اثبات رسیده است که انسان، محسوسات خارجی را با علم حضوری درک می‌کند و صورت شیء خارجی مُدرک بالذات است. حس در ادراکات جزئی مانند ادراک حسی و خیالی، نقش مستقیم و اساسی دارد، اما در برخی ادراکات کلی یعنی مفاهیم ماهوی نقش دارد، ولی در مفاهیم ثانوی منطقی و مفاهیم فلسفی نقش ندارد. بنابراین حس در تصورات جزئی و مفاهیم ماهوی نقش دارد، ولی در مفاهیم ثانوی منطقی، مفاهیم فلسفی، و تصدیقات نقش مستقیم ندارد؛ زیرا تصدیق تصور همراه با حکم است و حکم کار عقل می‌باشد.

واژه‌های کلیدی: ابن سینا، شیخ اشراق، صدر المتألهین، علامه طباطبائی، حس، احساس، حواس، حاس، حاسه، ادراک، قوه، لامسه، ذائقه، شامه، سامعه، باصره.

فهرست

مقدمه	۱۷
۱. مفاهیم	۲۵
مفهوم حس	۲۶
الف) «حس» در لغت	۲۶
ب) «حس» در اصطلاح	۲۶
مفهوم «احساس»	۲۹
مفهوم حواس	۲۹
مفهوم ادراک	۳۰
«ادراک» در لغت	۳۰
«ادراک» در اصطلاح	۳۰
الف) تعریف ادراک از نظر ابن سینا	۳۱
ب) تعریف ادراک از نظر شیخ اشراق	۳۴
ج) تعریف ادراک از نظر صدرالمتألهین	۳۶
د) تعریف ادراک از نظر علامه طباطبائی	۳۸
فرق بین ادراک و احساس	۳۹
فرق بین حس و احساس	۴۰
۲. انواع ادراک و قوای باطنی	۴۳
انواع ادراک	۴۳

- ۴۳ _____ اقسام علم
- ۴۶ _____ اقسام علمی حضوری
- ۴۷ _____ ویژگی‌های علم حضوری
- ۴۸ _____ اقسام علم حصولی
- ۴۸ _____ ادراک حسی
- ۴۹ _____ الف) ادراک حسی از نظر ابن سینا
- ۵۱ _____ شرایط ادراک حسی
- ۵۲ _____ ب) ادراک حسی از نظر شیخ اشراق
- ۵۳ _____ ج) ادراک حسی از نظر صدر المتألهین
- ۵۶ _____ ادراک خیالی
- ۵۶ _____ ماهیت خیال
- ۵۶ _____ الف) ادراک خیال از نظر ابن سینا
- ۵۷ _____ شرایط ادراک خیالی
- ۵۹ _____ وجوه جسمانی بودن ادراک حسی
- ۶۴ _____ عبارات شیخ‌الرئیس بر مجرد ادراک حسی
- ۶۶ _____ نظر نهایی شیخ‌الرئیس در ادراک حسی و خیالی
- ۶۷ _____ اعتراف ابن سینا در مجرد ادراک خیالی
- ۷۱ _____ نظر شیخ اشراق درباره مجرد ادراک خیالی
- ۷۳ _____ ب) ادراک خیالی از نظر شیخ اشراق
- ۷۴ _____ ج) ادراک خیالی از نظر صدر المتألهین
- ۷۴ _____ اصول مشترک ابن سینا و آخوند ملاصدرا در ادراک خیالی
- ۷۴ _____ وجه تمایز نظر ابن سینا و ملاصدرا
- ۷۶ _____ ادراک وهمی
- ۷۶ _____ ماهیت وهم
- ۷۷ _____ الف) ادراک وهمی از نظر ابن سینا
- ۷۸ _____ ب) ادراک وهمی از نظر ملاصدرا
- ۷۹ _____ ادراک عقلی

- ۷۹ _____ ماهیت عقل
 ۸۰ _____ الف) ادراک عقلی از نظر ابن سینا
 ۸۲ _____ ب) ادراک عقلی از نظر ملاصدرا
 ۸۴ _____ کیفیت تجرید شیء مادی
 ۸۵ _____ قوای باطنی
 ۸۵ _____ حقیقت قوه
 ۸۶ _____ قوای باطنی از نظر ابن سینا
 ۸۶ _____ ۱. قوه حس مشترک
 ۸۸ _____ ۲. قوه خیال
 ۸۸ _____ ۳. قوه متخیله
 ۸۹ _____ ۴. قوه واهمه
 ۸۹ _____ ۵. قوه ذاکره
 ۹۲ _____ قوای باطنی از نظر شیخ اشراق
 ۹۹ _____ قوای باطنی از نظر صدر المتالهین
 ۱۰۱ _____ اقوال درباره حس مشترک
 ۱۰۱ _____ دلیل‌های مثبتین حس مشترک
 ۱۰۲ _____ الف) دلیل نخست بر اثبات حس مشترک از نظر ابن سینا و ملاصدرا
 ۱۰۵ _____ ب) دلیل دوم بر اثبات حس مشترک از نظر ابن سینا و آخوند ملاصدرا
 ۱۱۱ _____ ۳. انواع ادراک حسی و حقیقت آن
 ۱۱۱ _____ انواع ادراک حسی
 ۱۱۳ _____ حس لامسه
 ۱۱۴ _____ الف) جایگاه حس لامسه
 ۱۱۷ _____ ب) قوای لامسه
 ۱۱۸ _____ ج) ملموسات
 ۱۲۰ _____ د) ویژگی‌های حس لامسه
 ۱۲۳ _____ حس ذائقه (چشایی)
 ۱۲۴ _____ الف) نقش حس چشایی

- ۱۲۵ _____ (ب) شرط حس چشایی
- ۱۲۸ _____ (ج) مذوقات
- ۱۲۸ _____ حس شامه (بویایی)
- ۱۲۹ _____ (الف) تفاوت شامه انسان با حیوان
- ۱۳۰ _____ (ب) اقوال در کیفیت وصول رایحه به حس بویایی
- ۱۳۳ _____ (ج) شامه افلاک
- ۱۳۴ _____ سامعه (شنوایی)
- ۱۳۵ _____ (الف) علت ایجاد صوت
- ۱۳۶ _____ (ب) حقیقت صوت
- ۱۳۸ _____ دیدگاه شیخ اشراق
- ۱۴۰ _____ دیدگاه صدر المتألهین
- ۱۴۰ _____ (ج) جایگاه حس سامعه
- ۱۴۱ _____ (د) کیفیت حس سامعه
- ۱۴۴ _____ (ه) شرائط حس سامعه
- ۱۴۴ _____ (و) وحدت قوه شنوایی
- ۱۴۴ _____ حس باصره (بینایی)
- ۱۴۶ _____ اقوال درباره حقیقت نور محسوس
- ۱۴۷ _____ (الف) قول به جسمیت نور محسوس و ادله آن
- ۱۴۹ _____ (ب) نور محسوس از منظر شیخ اشراق
- ۱۵۰ _____ اقوال درباره ابصار
- ۱۵۱ _____ قول اصحاب شعاع
- ۱۵۴ _____ اقوال درباره چگونگی خروج شعاع
- ۱۵۵ _____ قول پزشکان در ابصار
- ۱۶۰ _____ ابصار به انطباع صور
- ۱۶۶ _____ ابصار از نظر شیخ اشراق
- ۱۶۷ _____ اقسام اضافه
- ۱۶۸ _____ ابصار به نظر صدر المتألهین

- ۱۷۸ _____ حقیقت ادراک حسی _____
- ۱۷۸ _____ الف) احساس از نظر ابن سینا _____
- ۱۸۰ _____ ب) عناصر ادراک حسی _____
- ۱۸۴ _____ علت ادراک حضوری در نزد مشائین _____
- ۱۸۴ _____ علت ادراک حضوری در نزد اشراقین _____
- ۱۸۴ _____ انتقاد شیخ اشراق از نظر مشائین _____
- ۱۸۶ _____ انتقاد ملاصدرا بر انتقاد شیخ اشراق _____
- ۱۸۷ _____ حقیقت ادراک حسی از نظر ابن سینا _____
- ۱۸۸ _____ الف) تقسیمات محسوس از نظر ابن سینا _____
- ۱۸۹ _____ ب) محدوده ادراک حسی از نظر ابن سینا _____
- ۱۹۰ _____ حقیقت ادراک حسی از نظر شیخ اشراق _____
- ۱۹۳ _____ حقیقت ادراک حسی از نظر صدرالمتألهین _____
- ۱۹۴ _____ الف) مدعای صدرا _____
- ۱۹۶ _____ ب) دلیل صدرالمتألهین به حصولی بودن محسوسات خارجی _____
- ۱۹۸ _____ موارد اختلاف صدرا و شیخ اشراق _____
- ۱۹۹ _____ نظر علامه طباطبائی درباره حقیقت ادراک حسی _____
- ۲۰۱ _____ نظر استاد شهید مطهری رحمته الله علیه _____
- ۲۰۲ _____ حقیقت احساس در روان شناسی جدید _____
- ۲۰۲ _____ الف) مقدمه نخست: تحریک خارجی _____
- ۲۰۲ _____ ب) مقدمه دوم تأثر عضوی _____
- ۲۰۳ _____ بررسی اقوال حکما _____
- ۲۰۶ _____ اصول مشترک بین حکمت اشراق و حکمت متعالیه _____
- ۲۰۷ _____ مختصات حکمت متعالیه _____
- ۲۰۷ _____ مختصات حکمت اشراق _____
- ۲۰۷ _____ دلیل بر حصولی بودن علم به محسوسات _____
- ۲۰۸ _____ دلیل بر حضوری بودن علم به محسوسات خارجی _____

۴. ارزش ادراک حسی _____ ۲۱۱
- راه‌های شناخت از نظر فلاسفه و عرفا _____ ۲۱۱
- الف) فلاسفه _____ ۲۱۱
- ب) عرفا _____ ۲۱۲
- ارزش ادراک حسی _____ ۲۱۲
- نظر افلاطون درباره شناخت _____ ۲۱۳
- ارزش ادراک حسی از نظر عقلیون _____ ۲۱۳
- ارزش ادراک حسی از نظری حسیون _____ ۲۱۴
- ارزش ادراک از نظر فلاسفه اسلامی _____ ۲۱۵
- ویژگی‌های شناخت حسی _____ ۲۱۵
- الف) ارزش ادراک حسی از منظر ابن سینا _____ ۲۱۵
- وجوه فرق بین معرفت و علم _____ ۲۱۶
- ب) ارزش ادراک حسی از منظر شیخ اشراق _____ ۲۲۱
- ج) ارزش ادراک حسی از دیدگاه صدرالمتألهین _____ ۲۲۳
- د) ارزش ادراک حسی از منظر علامه طباطبائی رحمتهما علیهم _____ ۲۲۶
- خطاناپذیری ادراک حسی _____ ۲۲۷
- الف) ادراک حسی خطاناپذیر است _____ ۲۲۸
- ب) راز خطاناپذیری ادراک حسی _____ ۲۲۸
- سخن محقق طوسی درباره خطاناپذیری ادراک حسی _____ ۲۳۰
- ج) چگونگی خطا در حکم _____ ۲۳۰
- د) خطا و اشتباه به گزاره‌های حسی اختصاص ندارد _____ ۲۳۱
- خطاناپذیری ادراک حسی از دیدگاه علامه طباطبائی رحمتهما علیهم _____ ۲۳۱
۵. جایگاه ادراک حسی _____ ۲۳۵
- مفهوم فطرت _____ ۲۳۶
- منشأ معرفت و علم بشر _____ ۲۳۹
- منشأ شناخت از منظر افلاطون _____ ۲۳۹

- ۲۴۱ _____ علت ذاتی بودن شناخت از نظر افلاطون
- ۲۴۱ _____ منشأ شناخت و معرفت از منظر ارسطو
- ۲۴۳ _____ سخن شهید مطهری درباره نظر ارسطو
- ۲۴۳ _____ منشأ شناخت از منظر دکارت
- ۲۴۴ _____ منشأ شناخت از منظر جان لاک
- ۲۴۵ _____ منشأ شناخت از منظر حکمای اسلامی
- ۲۴۷ _____ نظر قرآن درباره منشأ شناخت و معرفت
- ۲۴۸ _____ منافات ظاهری آیات و راه حل آن‌ها
- ۲۴۹ _____ الف) منشأ معرفت و جایگاه ادراک حسی از نظر ابن سینا
- ۲۵۰ _____ اعطاکننده صور علمیه به نفس از نظر ابن سینا
- ۲۵۲ _____ ب) منشأ شناخت و معرفت از نظر شیخ اشراق
- ۲۵۵ _____ ج) منشأ شناخت و معرفت از نظر صدرالمتألهین
- ۲۵۷ _____ مقایسه میان سخنان ابن سینا و ملاصدرا درباره چگونگی ادراک کلیات
- ۲۵۷ _____ د) منشأ شناخت از نظری علامه طباطبائی
- ۲۵۸ _____ نظر آیت الله مصباح یزدی
- ۲۵۸ _____ نقش ادراک حسی در تصورات و تصدیقات
- ۲۵۹ _____ مفهوم تصور
- ۲۵۹ _____ اقسام تصورات
- ۲۶۱ _____ اقسام تصورات جزئی
- ۲۶۱ _____ الف) تصور حسی
- ۲۶۱ _____ ب) تصور خیالی
- ۲۶۱ _____ ج) تصور وهمی
- ۲۶۱ _____ وهم معناست نه تصور
- ۲۶۲ _____ اقسام تصورات کلی
- ۲۶۲ _____ الف) معقولات اولی
- ۲۶۳ _____ ب) معقولات ثانوی منطقی

- ج) فرق معقولات ثانوی منطقی اسلامی و معقولات کانتی _____ ۲۶۳
- د) معقولات ثانوی فلسفی _____ ۲۶۴
- ه) فرق بین معقولات اولی و معقولات ثانوی منطقی و فلسفی _____ ۲۶۵
- نقش حس در تصورات از منظر حکما _____ ۲۶۶
۱. دیدگاه حس‌گرا _____ ۲۶۷
۲. نظر عقل‌گرایان _____ ۲۶۸
۳. نظر حکمای اسلامی _____ ۲۷۰
- راه‌های تحصیل مفاهیم کلی ماهوی _____ ۲۷۰
۱. نقش حس در تصور جزئی _____ ۲۷۰
۲. نقش حس در مفاهیم کلی ماهوی _____ ۲۷۱
۳. نقش حس در مفاهیم ثانوی منطقی _____ ۲۷۱
۴. نقش حس در مفاهیم ثانوی فلسفی _____ ۲۷۲
- نقش حس در تصورات از نظر ابن سینا _____ ۲۷۲
- الف) نقش حس در تصورات جزئی _____ ۲۷۲
- ب) نقش حس در مفاهیم خیالی _____ ۲۷۳
- ج) نقش حس در تصورات کلی _____ ۲۷۴
- نقش حس در تصورات از نظر شیخ اشراق _____ ۲۷۵
- نقش حس در تصورات از نظر صدرالمتهلین _____ ۲۷۶
- نقش حس در تصورات از نظر علامه طباطبائی _____ ۲۷۷
- نقش حس در تصورات از نظر استاد مصباح _____ ۲۷۹
- نقش حس در تصدیقات _____ ۲۸۰
- مفهوم تصدیق _____ ۲۸۰
- اقوال درباره نقش حس در تصدیقات _____ ۲۸۱
۱. نقش حس در تصدیقات از نظر قائلان به اصالت حس _____ ۲۸۱
۲. نقش حس در تصدیقات از نظر حکمای اسلامی _____ ۲۸۲
- مبادی قیاس _____ ۲۸۲

- معنای یقین ۲۸۳
- اقسام قضایای یقینیات ۲۸۳
- الف) موارد بدیهیات اولیه ۲۸۴
- ب) بدیهیات ثانویه ۲۸۵
- اقسام بدیهیات ثانویه ۲۸۵
۱. نقش ادراک حسی در تصدیقات از منظر ابن سینا ۲۸۷
۲. قضایایی بدیهی و نقش حس در تصدیق آن‌ها از نظر شیخ اشراق ۲۸۹
۳. نقش حس در تصدیقات در حکمت متعالیه ۲۹۳
۴. نقش حس در تصدیقات از نظر برخی معاصران ۲۹۴
- خاتمه و نتیجه‌گیری ۲۹۹
- کتابنامه ۳۰۷